

ЕВОЛЮЦІЯ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

*Д. І. Шабанов, аспірант, Національна металургійна академія України,
demonshab@ukr.net*

Розглянуто еволюцію корпоративних відносин в Україні. Проаналізовано приватизаційні та корпоратизаційні процеси у національній економіці. Визначено недоліки приватизації та акціонування підприємств на різних етапах її розвитку. З'ясовано недоліки та окреслено напрями реформування корпоративних відносин з метою визначення передумов становлення їх ефективних форм в сучасній економіці України.

Ключові слова: акціонерне товариство, акціонування, законодавчо-історичні аспекти акціонування, корпоративні відносини, корпоратизація, приватизаційні закони, приватизація.

Постановка проблеми. Сучасному стану корпоративних відносин в Україні передував його тривалий історичний розвиток. Ці відносини формувалися відповідно до еволюції корпорацій та розвитку пов'язаної з ними певної групи суспільних відносин. Насамперед слід звернути увагу на деякі законодавчо-історичні аспекти цього процесу та економічний розвиток, які зумовлені перебуванням України у складі інших держав, та охарактеризувати їх вплив на становлення сучасних корпоративних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інституційна неспроможність корпоративних відносин виконувати притаманні їй функції поглиблюється неузгодженістю основних теоретико-методологічних засад корпоративної теорії, що покликана стати фундаментом як для законотворчої діяльності, так і для формування національної стратегії розвитку корпоративного сектора. Але не зважаючи на ряд теоретичних напрацювань, слід відмітити праці таких вчених (Д. Баюри [1], Р. Ентова [2], А. Педька [3], О. Носової [4], Д. Радигіна [2], А. Сірка [5], О. Тарасенка [6], Л. Федулової [7], З. Шершньової [8] та ін.).

Формулювання мети статті. Метою цієї роботи є дослідження еволюції корпоративних відносин в національній економіці від їх виникнення до сучасності, а також з'ясування недоліків приватизації та акціонування в Україні на різних етапах її розвитку з метою визначення передумов становлення сучасних корпоративних відносин в економіці країни.

Виклад основного матеріалу дослід-

ження. Важливий у методологічному плані системно-структурний підхід до з'ясування організаційно-правових форм юридичних осіб, якими саме і є корпорації, на думку К. О. Кочергіної, полягає в тому, що вони формуються внаслідок, по-перше, вимог функціонування у рамках певного соціально-економічного укладу, по-друге, специфіки вимог відповідного стану економічного розвитку національної економіки і, по-третє, правових традицій, рівня розвитку правових доктрин і національного законодавчого регулювання у цій сфері, глибини процесу міжнародно-правової уніфікації, а також адаптації відповідних правових норм.

Українська традиція приватного права зумовлена історичними, геополітичними, культурними особливостями розвитку Української держави. Проіснувавши кілька століть як самостійна держава Київська Русь, потім будучи роздробленою на окремі князівства, з часом увійшовши до складу різних держав, зокрема, спершу до Великого князівства Литовського і згодом – Речі Посполитої, після цього – до Російської та Австро-Угорської імперій та зрештою до СРСР, і знову відродивши незалежність аж у 1991 р., Україна перебувала поміж західною і східною цивілізаціями.

На початку XIX ст. з'являються перші нормативні акти, які стосуються діяльності акціонерних компаній. Найбільш відомим є Указ від 6 вересня 1805 р., у якому була розтлумачена суть обмеженої відповідальності учасників торгової компанії. Указ був прийнятий у зв'язку із банкрутством Петербурзької компанії з будівництва кораблів.

У Маніфесті Олександра I від 1 січня 1807 р., яким дарувались певні привілеї купцям, уперше згадано певні форми товариств: повні товариства, товариства на вірі і «товариства по територіях», тобто товариства, які мають складений капітал. При цьому суть їх діяльності не була врегульована; йшлося тільки про те, що до участі у цих товариствах допускаються всі учасники, а не тільки купці.

Згодом можливість створення акціонерних товариств законодавчо була закріплена 1807 р. царським Маніфестом про привілеї, даровані купецтву. Однак головним актом, який діяв до 1917 р., стало затверджене законом 1836 р. Положення про акціонерні компанії, яке пізніше з відповідними змінами та доповненнями було додано до Зводу законів Російської імперії як друга частина глави «Про товариства» за назвою «Про товариства з часток та компанії на акціях». У Законі досить детально було регламентовано такі питання: розмір капіталу, необхідного для заснування компанії, розподіл його на акції, спосіб оплати капіталу; чітко визначалося поняття обмеженої відповідальності, вказувалося і на межі розміру акцій (не менше 50 і не більше 1000 рублів). Внутрішні організаційні питання і питання управління компаніями регулювалися менш детально. Простежувалося також бажання законодавця зацікавити засновників у частці їх підприємства: їм дозволялося набувати від 50 до 200 акцій, вони звільнялися від участі у загальних зборах.

Визначальним у розвитку корпоративних відносин є і той факт, що на території українських губерній відкрилася перша біржа, а саме в Одесі 1797 р.. Ця біржа Російської імперії так само, як і всі інші, була виключно товарною. Але вже з 1825 р. почали друкуватися котирування Одеської біржі на переказні векселі. Обіг цінних паперів регулювався «Одеськими біржовими правилами для угод з купівлі-продажу цінних паперів, золотої валюти, тратт і подібних цінностей». Не існувало єдиного нормативного акта, який би регулював правовідносини у сфері діяльності ринку цінних паперів, натомість діяли статuti.

Російське корпоративне законодавство значно вдосконалюється разом із прийнят-

тям Торгового статуту 1903 р.. Стаття 55 цього документа визначає такі види товариств: артільне, повне товариство, товариство на вірі та акціонерне товариство. В 1910 р. приймається «Звід законів цивільних», окремі норми якого присвячені товариствам. До того часу було ухвалено також значну кількість спеціальних законів, які регулювали окремі аспекти діяльності торгових товариств, зокрема, «Правила про організацію і скликання загальних зборів і ревізійних комісій акціонерних кредитних установ», торгово-промислових товариств і пайових товариств тощо. З кінця 1917 р. економіку країни зруйнували революційні події в Росії.

Пожвавлення приватної ініціативи в господарському житті на початку 1920-х рр. у період НЕПу, зумовлювалось появою та діяльністю різного роду товариств і кооперативів. Це знайшло закріплення в Цивільному кодексі УРСР 1922 р., розділ X якого містив норми про повні та прості товариства, товариства на вірі та з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства; статті 276–366 цього Кодексу закріпили порядок їх створення, функціонування і ліквідації. Згодом правовий статус акціонерного товариства був визначений також у союзному нормативному акті – Положенні про акціонерні товариства від 17.08.1927 р. У зв'язку із прийняттям цього положення статті ЦК УРСР, які регулювали діяльність акціонерного товариства, були скасовані.

У Положенні про акціонерні товариства 1927 р. зазначалося, що метою державних акціонерних товариств є не формування капіталу, а господарська діяльність. Акції цих товариств не котирувалися на біржі, не переходили з рук у руки як товар, а відігравали роль паїв, які об'єднували суб'єктів. У названому положенні зазначалося, що державні й змішані акціонерні товариства, а їх залишилось усього близько 10%, тільки за формою були акціонерними товариствами, по суті ж вони зберігали риси державного підприємства. Щодо змішаних акціонерних товариств, то вони розглядалися як перехідна сходинка до державних.

З кінця 1920-х рр. та особливо в 1930-х рр. намітилася тенденція до згортання корпоративних відносин в економіці Союзу РСР, оскільки панівною серед форм влас-

ності стала державна власність, а головним суб'єктом господарських відносин – державне підприємство. Ця тенденція, зокрема, проявлялась у ліквідації господарських товариств у 1930-х рр., перетворенні промислової кооперації у державні підприємства у 1950-ті рр., в одержавленні колгоспів тощо.

З 1930 до 1985 рр. у Радянському Союзі діяли лише три акціонерних товариства – створений ще в 1924 р. Банк для зовнішньої торгівлі СРСР, пізніше – Зовнішекономбанк СРСР, Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист», яке розпочало свою діяльність у 1929 р., та організоване в 1973 р. Акціонерне товариство СРСР з іноземного страхування – Індержстрах. Усі ці товариства тільки називались акціонерними, а по суті це були унітарні державні підприємства.

Починаючи з 1987–1989 рр. на підставі кількох постанов Ради Міністрів ССРСР в Україні створюються спільні підприємства, які об'єднували вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності. Ці підприємства за своїми правовими ознаками являли собою господарські товариства, однак упродовж тривалого часу вони визначатимуться у вітчизняному законодавстві як окрема організаційно-правова форма підприємницької діяльності. У 1988 р. було прийнято Закон «Про кооперацію в СРСР», а згодом – ряд нормативних актів, які регулювали створення малих підприємств. З цього моменту починається процес масової появи приватних підприємницьких структур – це ще не господарські товариства, а організації, які мають з ними багато спільних рис. У 1990 р. Рада Міністрів СРСР ухвалює окремі рішення з приводу переходу державних підприємств на акціонерну форму власності. Найбільш відомою є постанова Ради Міністрів про перетворення виробничого об'єднання «КамАЗ» в акціонерне товариство. Нарешті, постановою Ради Міністрів СРСР від 19 червня 1990 р. були затверджені Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю і Положення про цінні папери, яким було закладено правову основу для розвитку підприємницьких корпорацій. Слід зазначити, що лише за один рік, який минув після прийняття названої постанови, в Україні було створено 166 господарських товариств, 27 з

яких були акціонерними, а 139 – товариствами з обмеженою відповідальністю. Новотворені товариства були невеликими і за кількістю учасників, і за розміром статутного фонду.

Отже, тільки перехід до ринкових відносин відкрив шлях до розвитку корпоративних відносин. Нині у законодавстві закріплюється презумпція уповноваження корпорацій на видання ними нормативних актів, які регулюють їх внутрішні питання. При цьому встановлюються лише межі корпоративного регулювання, наприклад, несуперечливість норм локальних нормам законодавчим тощо.

На етапі з 1991 р. радянський період розвитку корпоративних відносин фактично завершується. Після розпаду СРСР у всіх його колишніх республіках, включаючи Україну, формується власне законодавство про підприємницькі корпорації.

Початок формування законодавчого регулювання процесів створення і діяльності господарських товариств в Україні припадає на початок 1990-х рр., період після здобуття Україною незалежності. Слід визнати, що корпоративне законодавство розроблялося Україною практично заново. Як слушно зауважує О. Р. Кібенко, законодавець не звернув належної уваги на досвід дореволюційної Росії і зарубіжних країн у галузі правового регулювання корпоративних відносин. Результатом цього стали традиційні проблеми діяльності у підприємницьких корпораціях, а саме шахрайство, масові банкрутства, розорення дрібних акціонерів тощо, які повною мірою проявили себе в Україні.

Розвиток корпоративних відносин України слід пов'язувати із здобуттям Україною незалежності та формуванням власної нормативно-правової бази. Зокрема, у ці часи були прийняті закони України «Про господарські товариства», «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні», «Про цінні папери і фондову біржу», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» та інші акти, що визначали правовий статус господарських товариств і режим цінних паперів, якими закріплюються корпоративні права учасників цих товариств. Правовий статус споживчих товариств і

сільськогосподарських кооперативів та правовий режим їхнього майна певною мірою було визначено, відповідно, у законах «Про власність», «Про споживчу кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кооперацію» та деяких інших актах. Слід зауважити, що прийняття таких нормативних актів заклало фундамент для розвитку ринкових відносин в Україні, вперше були визначені учасники таких відносин – підприємці різних організаційно-правових форм, включаючи корпорації.

У 1992 р. приймається низка приватизаційних законів: «Про приватизацію державного майна», «Про приватизацію невеликих державних підприємств», «Про приватизаційні папери». Названі нормативні акти поклали початок процесам приватизації державної власності і створенню великих відкритих акціонерних товариств на базі майна колишніх державних підприємств. Розвиток корпоративних структур у наступні роки відбувався під впливом процесів приватизації і корпоратизації, діяльності інвестиційних посередників, таких як довірчі і страхові товариства, інвестиційні фонди і компанії тощо.

Розорення, як правило, навмисне великих і дрібних корпорацій, різноманітні зловживання учасників господарських товариств або їх керівних органів, які мали місце протягом 1994–1996 років, показали слабкість, неповноту і недосконалість корпоративних відносин і вітчизняного корпоративного законодавства.

Із прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України підґрунтям норм корпоративних правовідносин слугують положення ст. 42 Конституції України, яка передбачає право кожної людини на заняття підприємницькою діяльністю, що не заборонена законом, а також норми, які визначають принципів положення статті 13, 14, 41 регулювання відносин власності, регулювання особистих немайнових відносин статті 21, 23, 24, 27, 28 тощо. В 1996–2000 рр. було істотно переглянуто норми корпоративних правовідносин. Зокрема, було внесено значні зміни до Закону «Про господарські товариства».

Цей Закон створив правове підґрунтя для формування ринкової підприємницької

інфраструктури і виконав свою історичну місію. Далі законодавство повинно відповідно деталізувати правовий статус господарських товариств, які зайняли в цій інфраструктурі своє місце. Вимогам часу вже не відповідав і Цивільний кодекс УРСР 1963 р..

Внаслідок цього постала гостра необхідність урегулювання на законодавчому рівні питань, пов'язаних із здійсненням і захистом корпоративних прав учасників господарських товариств, корпорацій, оскільки відсутність таких положень призводить до зловживань і порушень їх прав. Такий стан законодавства, своєю чергою, зумовив недовіру іноземних інвесторів та їх інертність щодо інвестування коштів в економіку України.

Із набуттям чинності Цивільним і Господарським кодексами України введеним в дію 1 січня 2004 р., розпочався новий етап розвитку сучасних корпоративних відносин. Адже вони додали ряд новацій до сучасного законодавства і галузі корпоративного права. Зокрема, до Цивільного кодексу України включено спеціальний розділ, присвячений господарським товариствам, який багато в чому суперечить Господарському кодексу.

У главі 8 Цивільного кодексу сформульовано деякі загальні положення про господарські товариства: поняття та види, майно господарського товариства, права та обов'язки учасників тощо, а також визначено правовий статус повного статті 119–132, командитного товариства статті 133–139, товариства з обмеженою статті 140–150 та додатковою ст. 151 відповідальністю, акціонерного товариства статті 152–162. Правовому статусу виробничих кооперативів як виду підприємницьких товариств присвячено статті 163–166 Цивільного кодексу.

У Господарському кодексі України основною організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання визнане підприємство за ст. 191 нового Цивільного кодексу підприємство як єдиний майновий комплекс розглядається як об'єкт цивільних прав, а не суб'єкт майнових правовідносин. Про господарські товариства йдеться у главі 9 Господарського кодексу, в якій дано визначення поняття та названо види господарських товариств, їх установчі документи, вимоги щодо державної реєстрації, наведено деякі

положення про власність господарського товариства, права та обов'язки учасників товариства тощо, статті 79–92 Господарського кодексу. Уперше окремим положенням визначено зміст корпоративних прав ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу. Серед норм про підприємства колективної власності як суб'єктів господарювання у главі 10 Господарського кодексу переважають положення про виробничі кооперативи.

Отже, як видно зі змісту положень про господарські товариства і виробничі кооперативи, закріплених у Цивільному кодексі і Господарському кодексі України, ці положення переважно дублюють одне одного. У статті 92 Господарського кодексу зазначено, що порядок створення та діяльності окремих видів господарських товариств регулюється Господарським кодексом, Цивільним кодексом України та іншими законами.

Нові кодекси містять також певні невідповідності та суперечності у регулюванні одних і тих самих питань корпоративного права. Так, розбіжності між кодексами простежуються в підходах до поділу акціонерних товариств на окремі види, щодо переважного права акціонерів на придбання акцій, порядку прийняття рішень органами управління акціонерним товариством, у порядку передачі прав за цінними паперами та деяких інших питаннях.

Ще у пропозиціях Президента України у зв'язку з поверненням Верховній Раді для повторного розгляду Цивільного кодексу і Господарського кодексу зазначалося, що ці кодекси пропонують два кардинально протилежні підходи щодо вирішення одних і тих самих питань; паралельно існують два шляхи розв'язання проблеми і невідомо, яким кодексом - Цивільним чи Господарським, у конкретній ситуації слід керуватися.

Нині розходження у питаннях корпоративного права стають причиною певних труднощів і непорозумінь в їх застосуванні на практиці. Суди нерідко по-різному вирішують однотипні спори. Хоча вагомих внесок у розвитку корпоративного права все ж відбувається завдяки процесам формування судової практики вирішення корпоративних конфліктів Верховним Судом України та Вищим господарським судом України. По-

ряд із тим, актуальною залишається потреба внесення змін до названих правових актів з метою об'єднання положень про корпоративні відносини в одному з них, бажано – у Цивільному кодексі.

Позитивним кроком для розвитку корпоративного законодавства стало прийняття Закону «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р., який регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку.

Визначальний вплив на регулювання корпоративних відносин в акціонерних товариствах повинен здійснити довгоочікуваний Закон «Про акціонерні товариства», який Верховна Рада України ухвалила в другому читанні 17.09.08 р., а вже 22.10.2008 р. цей нормативно-правовий акт було підписано Президентом України. Документ набирає чинності через шість місяців від дня його опублікування, окрім положення, в якому закріплена норма про існування акцій товариств виключно в без документарній формі, що набуває чинності через два роки з дня опублікування цього закону. А через два роки після дня набрання чинності цим Законом втрачать чинність статті 1–49 Закону України «Про господарські товариства» у частині, що стосується акціонерних товариств.

З прийняттям Закону «Про акціонерні товариства» тільки започатковано оновлення корпоративного законодавства України. З огляду на європейські стандарти корпоративного права постає необхідність прийняття окремих законів про інші види господарських товариств: товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, повних і командитних товариств, виробничих корпоративів та інших видів корпоративних утворень. Слід удосконалювати законодавство і судову практику вирішення корпоративних суперечностей, зважати на позитивний досвід інших країн [9].

Конкуруючий підхід представлений у працях українських економістів. Так Г. В. Козаченко обмежує коло підприємницьких об'єднань, що включаються в поняття «корпорація» до відкритих акціонерних суспільств, базуючись на твердженні, що основними рисами корпоративного управління

мають бути такі: самостійність корпорації як юридичної особи; обмежена відповідальність індивідуальних інвесторів; централізоване управління; можливість передачі іншим особам акцій, що належать індивідуальним інвесторам.

Вельми дискусійним в діалозі різних вчених є питання включати або не включати до властивостей корпорації можливості вільної передачі акцій. Отже, обмежувати або не обмежувати поняття «корпорація» формою відкритого акціонерного суспільства. Теорія вільної передачі акцій як невід'ємної межі корпорації і впливу інститутів ринкової економіки на розвиток національних економік країн, на прикладі яких вивчається діяльність корпорації, розроблені в працях О. М. Ястремської [10]. В них пояснюється різниця у підходах до визначення корпорацій вчених, які вивчають англо-американську модель корпоративного управління, і вчених, які вивчають німецьку і японську моделі корпоративного управління. Англо-американська модель корпоративного управління характеризується, поперше, наявністю переважного числа акціонерних товариств як форми організації великих компаній, як у США–6000 та в Англії–2000, по-друге, сильним впливом фондового ринку і ринку корпоративного контролю на корпоративні відносини. Німецька модель корпоративного управління, навпаки, характеризується незначною кількістю відкритих акціонерних суспільств, їх число 650, сильним впливом банківського фінансування замість акціонерного, контролем з боку Ради директорів, а не ринку, корпоративним контролем за ефективністю роботи менеджерів.

Відомий вітчизняний вчений-економіст С. В. Мочерний розглядає корпорацію як колективну форму капіталістичних підприємств, що існує у вигляді акціонерних товариств відкритого і закритого типів. При цьому він чітко визначає відмітну особливість корпорації, яка полягає в тому, що управління здійснюється тільки найманим менеджментом, і для стимулювання його роботи необхідно вводити менеджерів до складу власників, передаючи або продаючи їм деяку частку пакетів акцій [11].

Останній з наведених критеріїв перед-

бачає обов'язковість покладання управлінських функцій на спеціалізовані правління, виходячи з доктрини неможливості наділення акціонерів управлінськими обов'язками.

Згідно із Законом України «Про приватизацію державного майна» № 2163XII, від 4 березня 1992 року, приватизація державного майна – це відчуження майна, що перебуває у державній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього Закону, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України [12, ст. 1].

Під акціонуванням розуміють перетворення державного підприємства у відкрите акціонерне товариство. Акціонування має багатозначний сенс, а саме:

– представляє собою один із способів приватизації. У порівнянні з іншими – аукціонним, конкурсним, орендним – це найбільш розповсюджений спосіб приватизації для переважної більшості середніх і великих підприємств. Головна його позитивна риса полягає в тому, що він дозволяє в широких масштабах країни значно прискорити приватизаційний процес при збереженні над ним контролю з боку державних органів. Через акціонування вдається досягти необхідного балансу інтересів різних прошарків суспільства при здійсненні приватизації державної власності;

– є початковою стадією приватизації. За формальною зміною організаційно-правової форми підприємства стоять глибинні процеси поступової зміни власника. Вже на цій стадії частина капіталу держави переходить у приватну власність членам трудового колективу. І хоч деякий час держава може залишатись власником якоїсь частки капіталу підприємства, тим не менше створюване підприємство вже не державне, але ще і неприватне;

– створює реальні передумови для завершення стадії приватизації, коли остання частка акцій, що належить державі, надходить у відкритий продаж.

Головна мета акціонування, як і приватизації в цілому – забезпечити перехід країни до ефективної, соціально орієнтованої ринкової економіки [13, с.27].

Приватизація державних підприємств – складна соціальна, економічна і організаційно правова проблема. З одного боку, потрібно передати колишню суспільну власність до рук справжніх господарів, людей працелюбних і підприємливих, а з іншого – неможливо допустити збагачення так званої номенклатури, державних чиновників. Необхідно створити справедливий доступ для отримання власності для кожної людини [13, с. 27–28].

Приватизація та акціонування підприємств є серцевиною економічної реформи, оскільки призводять до трансформації економічних і соціально психологічних відносин між усіма учасниками виробничого процесу. Ця трансформація може бути успішно здійснена тільки в тому випадку, якщо мета приватизації та акціонування й способи її досягнення сприймаються суспільством, і суспільство активно бере участь у цьому процесі. У протилежному випадку виникає противага, гальмуючи хід реформи або викривляючи її цілі й методи [14].

Реформування виробництва на основі приватизації і акціонування підприємств не є простим та швидким і не завершується перерозподілом власності. Можна виділити декілька першочергових етапів такого реформування:

1) первісна приватизація і акціонування («сертифікатна» і «грошова» приватизація) завершуються формуванням акціонерних товариств, емісією акцій та їх реалізацією на первинному ринку;

2) соціально-психологічна і ділова адаптація працівників підприємства і акціонерів до нових відносин власності;

3) вихід на вторинний ринок акцій і формування цілісного акціонерного механізму зростання і розвитку виробництва;

4) утворення крупних акціонерних компаній і формування власного механізму позикових коштів.

Залежно від форм і методів можна умовно виділити три основних етапи приватизації в Україні:

1 етап (1991–1994 рр.): приватизація – це корпоратизація державних підприємств;

2 етап (1995–1998 рр.): масова сертифікація на приватизацію;

3 етап (з 1999 р.): індивідуальна гро-

шова приватизація.

Так, в Україні офіційно було визначено й заплановано три основних способи приватизації й формування корпоративного сектора [15, с.206]: оренда державних підприємств трудовими колективами з наступним їх викупом та перетворенням на неподільне колективне підприємство чи акціонерне товариство закритого типу; корпоратизація державних підприємств із наступним відкритим продажем акцій через аукціони та комерційні й інвестиційні конкурси; масова безгрошова сертифікатна приватизація з рядом пільг для трудових колективів та керівників підприємств.

Специфічні особливості розвитку України, її соціально-економічні, ідеологічні та політичні реалії, трансформаційні процеси, відсутність недержавного сектора економіки, 85,5 % підприємств були власністю держави; необхідність прискорення темпів приватизації зумовили актуальність зазначених способів та етапів приватизації й корпоратизації. Слід зазначити, що в основу моделі було покладено принципи соціальної справедливості та рівності розподілу й продажу державного майна, гарантування рівності прав громадян у приватизаційному процесі.

Початковим способом великої приватизації став вищезазначений перший варіант, але через ряд недоліків та головним чином із політичних міркувань був нереалізований. Примусова корпоратизація підприємств, тобто створення відкритих акціонерних товариств із 100% пакетом акцій на початку в руках держави торкнулася підприємств, що повністю перебували у державній власності й включалися до приватизаційних програм, а також орендних підприємств зі змішаною формою власності, у якій державі належало понад 75 % статутного капіталу.

Підприємці прагнули освоїти нерозвинутий ринок споживчих товарів і послуг. Це стало чинником первісного нагромадження значного приватного капіталу в Україні. Таким чином, розпочався другий етап – масова сертифікаційна приватизація, яка тривала з 1995 до 2000 р. У 1995 р. було випущено приватизаційні майнові сертифікати, а у 1998 р. близько 45,7 млн. українських гро-

мадян отримали приватизаційні майнові сертифікати, що становило 87,98 % від загальної кількості населення. Згідно з планами всі громадяни мали використати право на свій пай у державній власності. Загалом за сертифікатними схемами було приватизовано 7 074 підприємства, тобто 99,3 % представлених на аукціони.

Це становить 47 % від вартості державного майна [16, с.15]. У 1998 р. розпочався третій трансформаційний етап – перехід від масової до індивідуальної грошової приватизації великих об'єктів та залишкових пакетів акцій держави. На відміну від інших країн, український приватизаційний процес пішов в іншому напрямі, були допущені великі помилки сертифікатної приватизації. Програмою було передбачено індивідуальний підхід до приватизації, що означає підвищення інвестиційної привабливості об'єктів і ліквідності емітованих цінних паперів шляхом застосування процедури реструктуризації організаційної структури підприємств та їх боргів.

Об'єктами приватизації насамперед стали промислові гіганти, підприємства монополісти, що належали до галузей, приватизацію яких планували здійснити пізніше. Лише 25 % майна отримали номінальні власники сертифікатів, які не були працівниками приватизованих підприємств, а дві третини великих і середніх підприємств потрапили у власність керівників і працівників підприємств. Таким чином, 80 % населення одержали лише 25 % державної власності, відповідно, про рівність і справедливість такого розподілу прав власності говорити не доводиться [17, с. 446–447]. Після закінчення сертифікатних аукціонів значна кількість приватизаційних сертифікатів, так само, як і житлових чеків, «зависла» в системі аукціонних центрів та обслуговуючих їх банках, а процедури їх погашення або повернення населенню були відсутні [18, с.22]. Обмінявши сертифікати на акції, кілька десятків мільйонів акціонерів були позбавлені можливості вільно реалізувати належні їм акції, не говорячи вже про інші задекларовані фундаментальні права акціонера [19, с. 138–139]. Відповідно до зарубіжних моделей, першочерговими об'єктами приватизації мали бути торгівля, побутове обслуговування та

громадське харчування, щоб забезпечити формування ринкової інфраструктури в Україні.

Третій грошовий приватизаційний етап не сприяв досягненню основних цілей запланованої реалізації української моделі приватизації, таких як: формування ринкової інфраструктури, залучення зарубіжних інвестицій та становлення українського власника інвестора, підвищення ефективності державного сектора, впровадження інноваційних технологій, формування українського виробника, який був би спроможний задовольняти потреби споживачів та випускати конкурентоспроможну продукцію.

Слід зазначити, що поряд з негативними наслідками були і позитивні результати процесу роздержавлення й приватизації в Україні, а саме: стимулювання прискореного розвитку недержавного сектора економіки, формування на основі найбільш активних сил суспільства класу приватних власників, які були зацікавлені в модернізації виробництва та ефективного використанні матеріальних, трудових і фінансових ресурсів; кардинальні зміни структури власності; ліквідація монополізму держави та власне формування якісно нового ринкового середовища. Безперечно, поява нових приватних власників була одним із чинників подолання глибокої системної кризи 1990х рр. У 2000–2003 рр. реальний ВВП в Україні зріс на 31,5 %, обсяг продукції промисловості – на 59,0 %, сільського господарства – на 10,0 %, експорт товарів і послуг – на 79,7 %, доходи населення – на 120,8 %; вартість основних засобів в економіці впродовж 2000–2002 рр. збільшилася на 23,3 % [18–20].

Приватизація мала численні недоліки концептуального, нормативно-правового, організаційно-методичного, економічного, судово-виробничого, інформаційного характеру. Особливо слід зазначити, що приватизація здійснювалася часто тіншовими, а нерідко й кримінальними методами. На найвищому рівні офіційно визнано, що держава фактично не контролювала ці процеси [21, 22].

Безсистемна, інституціонально не забезпечена масова приватизація призвела до фантастичного перерозподілу суспільного капіталу на користь олігархів. Загалом май-

же 85 % вартості державного майна було фактично приватизовано на безоплатній основі: 38 % – через механізми створення так званої колективної власності і 47 % – за сертифікатами [18, с.163]. В Україні приватизація «вилася» у просту передачу нагромадженого суспільного багатства до сфери обслуговування інтересів державних чиновників або кримінально-бюрократичної корпорації [23, с.49].

Приватизація на цьому етапі формування корпоративного сектора – необхідний процес. Протягом 9 місяців 2010 року приватизовано 140 об'єктів державної власності груп А, Д, Е та Ж, а саме: 111 об'єктів групи А, 8 об'єктів незавершеного будівництва група Д, 11 об'єктів групи Е та 10 об'єктів групи Ж. Надходження від продажу зазначених об'єктів становить 146,5 млн. грн., а також 1,08 млн. дол. США. За аналогічний період 2009 року було приватизовано 164 об'єкти, надходження коштів за цими операціями склало 114,8 млн. грн. [24].

Висновки. Обов'язковою умовою ефективного розв'язання проблем корпоративного соціально-економічного розвитку є остаточне формування та подальше вдосконалення національної системи корпоративного сектора, в якій мають бути належно презентовані права й інтереси всіх учасників корпоративних відносин відповідно до їх внеску в діяльність акціонерних товариств. Саме тому створення механізмів корпоративних відносин є одним із завдань сучасної економічної політики. На близьку перспективу формування корпоративного сектора стає пріоритетним напрямом ринкових реформ, роль держави в цьому процесі полягатиме, насамперед, у створенні сприятливих загальних умов для розвитку корпоративних відносин та подальшому формуванні найбільш адекватних реаліям економіки України корпоративних структур. Основними пріоритетами корпоративного розвитку вітчизняних акціонерних товариств та інших корпоративних утворень на тривалу перспективу, формування належної системи корпоративного управління мають стати: завершення продажу призначених для роздержавлення часток державного майна й остаточне безумовне закріплення підсумків приватизації; створення дієвих економічних,

організаційних, правових механізмів забезпечення прав та інтересів учасників корпоративних відносин; підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних корпорацій через сприяння скороченню ризиків інвестування в Україні; формування належної інфраструктури корпоративних відносин і корпоративного управління в цілому; сприяння розвитку ринкових механізмів перерозподілу корпоративного контролю та спрощення процедур передачі прав власності; удосконалення організації корпоративних відносин та управління діяльністю корпорацій; сприяння підвищенню інформаційної прозорості корпоративних відносин в корпораціях; формування відкритої корпоративної культури, зорієнтованої на забезпечення прав та інтересів усіх учасників корпоративних відносин.

Приватизація в постсоціалістичних країнах не була рівномірно поступальним процесом зміни титулу власності підприємств з державного на приватний або змішаний. Формування структури економіки, за критерієм форм власності, що відповідає вимогам ринку, здійснювалося поетапно, з уповільненнями, відступами і коригуваннями первинних програмних установок. Практично всюди початку нормальної легітимної приватизації за стандартними схемами і згідно із спеціальними законами і державними програмами передував етап спонтанної приватизації. Створення інституціонального механізму корпоративних відносин є одним із завдань сучасної економічної політики.

Література

1. Баюра Д. О. Система корпоративного управління в Україні: стан та перспективи розвитку: монографія. – К. : Київський університет. – 2009. – 288 с.
2. Радыгин А. Д. Особенности формирования национальной модели корпоративного управления / А. Д. Радыгин, Р. М. Энтов. – М. : ИЭП. – 2009. – 162 с.
3. Педько А. Б. Власність, контроль і конфлікт інтересів в акціонерних товариствах / А. Б. Педько. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.». – 2009. – 325 с.
4. Носова О. В. Система корпоративного управління в умовах інституціонально ринкової трансформації / О. В. Носова // Інституціональна архітектура і динаміка економічних трансформацій / Под. ред. А. А. Гриценко. – Х. : Форт. –

2008. – 928 с.

5. Сірко А. В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики: моногр. / А. В. Сірко. – К. : Імекс. – 2004. – с. 413.

6. Тарасенко О. В. Влада в корпоративному управлінні. / О. В. Тарасенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Вип. 89–2. – Донецьк : ДонНТУ. – 2005. – 210 с.

7. Федуллова Л. І. Методологічні засади створення та функціонування корпоративних структур / Корпоративні структури в національній інноваційній системі України: Моногр. / За ред. Л. І. Федулової. – Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., – 2007. – 812 с.

8. Шершньова З. Є. Корпоративне управління як основа розвитку ринкової економіки / З. Є. Шершньова, А. Є. Черпак // Формування ринкової економіки. – Спец. випуск (присвячений 100-річчю КНЕУ). – К. : КНЕУ. – 2007. – С. 324–358.

9. Корпоративне право України: підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер. – 2010. – с.384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zaochka.net/catalog_p_31_p_2.html

10. Ястремська О. М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств: Методологічні та методичні засади: Монографія / О. М. Ястремська. – Х. : ІНЖЕК. – 2004. – с. 488.

11. Мочерний С. В. Економічна теорія: Підручник. / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 856 с.

12. Про приватизацію майна державних підприємств : Закон України № 2163ХІІ від 4 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – С. 709–722.

13. Берзон Н. И. Акционерное общество: капитал, правовая база, управление : практ. пособие для экономистов и менеджеров / Н. И. Берзон, А. П. Ковалев. – М. : Финстатинформ. – 1995. – с.155.

14. Круглов М. И. Стратегическое управление компанией / М. И. Круглов. – М. : Русская Деловая Литература. – 1998. – 768 с.

15. Ледомська С. Підсумки сертифікатної приватизації в Україні (1995–2000 рр.) / С. Ледомська, В. Ларцев // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 14–22.

16. Ларцев В. С. Українська приватизація у спогадах і роздумах / В. С. Ларцев, Г. М. Ключников. – К. : ПоліграфІнформ. – 2001. – 479 с.

17. Десять років соціально-економічних перетворень в Україні: спроба неупередженої оцінки / за ред. І. Бураковського. – К. : К.І.С. – 2002. – 120 с.

18. Інформація про хід приватизації державного майна в Україні за 2003 р. / Фонд державного майна України // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2004. – № 3(139). – С. 12–16.

19. Гохан П. А. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний : пер с англ. / П. А. Гохан. – 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 740 с.

20. Сірко А. В. Становлення і розвиток корпоративного сектору в перехідній економіці : дис. на здобуття д. е. н.: спец. 08.00.01 / А. В. Сірко; КНУ. – К., – 2005. – с. 428.

21. Иноземцев В. Творческое начало современной корпорации / В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 11. – С. 18–30.

22. Приватизація в новому тисячолітті: досягнення, прорахунки та найближчі перспективи / відредаговано автором // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2002. – № 1. – С. 6–60.

23. Коляда Т. Об эффективности использования денежных средств от приватизации государственного имущества / Т. Коляда // Экономика Украины. – 2002. – № 7. – С. 42–46.

24. Фонд державного майна України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.spfu.gov.ua.

ЭВОЛЮЦИЯ КОРПОРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Д. И. Шабанов, аспирант, Национальная металлургическая академия Украины

Рассмотрена эволюция корпоративных отношений в Украине. Проанализированы приватизационные и корпоратизационные процессы в национальной экономике. Определены недостатки приватизации и акционирования предприятий на различных этапах ее развития. Выяснено недостатки и очерчены лишь направления реформирования корпоративных отношений с целью определения предпосылок становления их эффективных форм в современной экономике Украины.

Ключевые слова: акционерное общество, акционирование, законодательно-исторические аспекты, акционирование, корпоративные отношения, корпоратизация, приватизационные законы, приватизация.

EVOLUTION OF CORPORATE RELATIONS IN THE NATIONAL ECONOMY OF
UKRAINE

D. I. Shabanov, post-graduate student, National Metallurgical Academy of Ukraine

The evolution of corporate relations in Ukraine is considered. Privatization and corporatization processes in the national economy are analyzed. Shortcomings of privatization and corporatization of enterprises at various stages of its development are identified. Shortcomings of privatization are pointed out, and the direction of reform of corporate relation-making are outlined to determine the prerequisites for the formation of effective forms in modern economy of Ukraine.

Keywords: corporation, joint stock companies, legal and historical aspects, auctioning, corporate relations, corporatization, privatization laws, privatization.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Тарасевичем В. М. Надійшла до редакції 15.01.2015 р.